

19. YÜZYIL BAŞLARINDA BURSA'DA ÂYANLIK ve ÂYANLIK MÜCADELESİ

*Nilüfer ALKAN GÜNAY*¹

ÖZET

Toplumun ileri gelen kimseleri olarak âyan, 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Osmanlı şehir yönetiminin baş aktörü konumundadır. Âyanlar Çağı da denilen bu dönemde ortaya çıkan âyan aileleri imparatorluğun birçok yerinde buldukları bölgenin fiili hâkimiyetini ele geçirmişlerdir. Yapılan araştırmalar bu süreçte Bursa'da da âyanlığın güçlendiğini ve bir takım âyan ailelerinin türediğini göstermektedir. Bu makalede konuyla ilgili ayrıntılı bilgi içerdığı tespit edilen Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri adlı risâleye dayanılarak, 19. yüzyıl başlarında Bursa'da âyanlık ve âyan reisliği için yapılan mücadeleler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Âyan, Sürgün, Mahkeme, Cizyedârzâde, Mizânî Hacı Ali Ağa,

ABSTRACT

The Ayanship and The Struggle For Being The Chief Of Ayans İn Early 19th Century Bursa

As being the dignitaries of society, âyan was the central figure of the Ottoman urban administration from 18th century to the second quarter of the 19th century. In this period, also called as "the age of âyans", âyan families obtained de facto control in the regions they resided in. The researches about this process reveal that, âyan gained power and some âyan families arose in Bursa too. In this paper, relying on the pamphlet (risâle) named Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri, I will take

¹ Dr. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
niluferalkan@uludag.edu.tr

into account the ayanship and the struggles for being the chief of âyans in Bursa at the beginnings of 19th century.

Key Words: Bursa, Âyan (dignitaries), Exile, Court, Cizyedârzâde, Mizânî Hacı Ali Ağâ

Giriş

Osmanlı yönetim düzeninde 17. yüzyıldan başlayarak I. Mahmud'un merkezileşmiş rejimine (1808-1839) kadar giderek etkinliği arttıran bir yerleşmenin olduğu gözlenmektedir. Bu süreçte yerel ileri gelenler olarak âyan, bir taraftan merkezi yönetim için taşrada emirlerin yerine getirilmesinde vazgeçilmez bir araç haline gelirken diğer taraftan bulunduğu yerin ve dönemin koşullarına göre reyanın koruyuculuğundan, mütegalibeliğe ve şehir idareciliğine uzanan farklı roller üstlenmişlerdir. Bazı bölgelerde bir takım âyan aileleri ekonomik ve siyasal işlere egemen olmuşlardır. Rize dolaylarında Tuzcuoğulları, Yozgat yöresinde Çapanoğulları, Ankara'da Müderriszâdeler, Musul'da Celîli ailesi, Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları, Rusçuk'ta Tepedelenli Ali Paşa, Aşağı Tuna'nın Belgrad'dan denize kadar uzanan bölgesinde Vidinli Osman Pasvanoğlu bu devrin etkin âyanlarına ve ailelerine örnek olarak verilebilir².

Bu düzenin Bursa'da idarî yapıda ve sosyal hayattaki yansımaları hakkındaki araştırmalar ise halen sınırlı düzeydedir³. Bursa Yazma ve Eski

² Bkz. İnalçık, Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, 1977, ss. 27-52; İnalçık, H., "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), ss. 282-337; İnalçık, H., "The Emergence of Big Farms, Ciftlik: State, Landlords and Tenants", *Contributions à l'Histoire Économique et Sociale de l'Empire Ottoman*, ed. J.L. Bacqué-Grammont and P.Dumont, Paris-Louvain 1983, ss. 105-126; Abou-El-Haj, Rıfâ'at Ali, *Modern Devletin Doğası 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, İmge Kitabevi, Ankara 2000; Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, TTK Basımevi 1994; Khoury, Dina Rızık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumları 1540-1834*, çev. Ülkün Tansel, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008; Salzmann, Ariel, *Measures of Emire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Régime, 1695-1807*, Columbia University, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Columbia 1995; Barkey, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul 2011, s. 257-344.

³ Şu araştırmalara bakılabilir: Dilekçi, Fatih, Cizyedârzâde Ahmed Bahâüddin ve "Fetihnâme"si, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2003; Çiftçi, Cafer, "18. yüzyılda Bursa Halkına Tevzî Edilen Şehir Masrafları", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa: 6, c. 6, Bursa 2004, ss. 67-86; Alkan Günay, Nilüfer, 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2010; Çetin, Atilla, "Bursa'da Âyanlar Savaşı", *Bursa Araştırmaları*, sa: 17, Bursa 2007, ss. 45-47; Çetin, Atilla, "Bursa'da Âyanlığın

Basma Eserler Kütüphanesi'nde tespit edilen *Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri*⁴ adlı 34 varaktan oluşan bir risâle bu açıdan önem taşımaktadır. Bu makalede adı geçen risâle esas alınarak Bursa'da âyan ve yaşanan âyanlık mücadelesinin analizi amaçlanmaktadır.

Risâle'ye Dair

Ocak-Şubat 1813 (Muharrem 1228) tarihinde⁵ yazılan risâlede⁶ 1812 yılı boyunca Bursa'da âyan reisinin kim olacağı meselesi etrafında dönen gelişmeler ele alınmıştır.

Risâlede ele alınan konular şu başlıklar altında toplanabilir:

- 1-Cizyedârzâde Mehmed Hüsameddin Efendi'nin Bursa Âyanlığı
- 2- Uryanîzâde Mustafa Efendi'nin Bursa Âyanı seçilmesi
- 3- Âyan seçimi konusunda şehirde ortaya çıkan partileşme
- 4- Cizyedârzâde Mustafa Efendi'nin muhasebe defteri hakkında yapılan tahkikat

Bütün bu gelişmeler risâlenin yazarı Abdürrahim Efendi tarafından kısaca şöyle aktarılmıştır:

Kaldırılması”, *Bursa Araştırmaları*, sa: 29, Bursa 2010, ss. 24-27; Satıcı Emre, “Meclis Üyelüğinden Paşa'lığa Tahir Ağa (Tanzimat Sonrası Yerel Yönetimde Eşrafın Rolüne İlişkin Bir Örnek)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sa:40, c. 25, ss. 225-244.

4 Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 504. Bundan sonraki dipnotlarda *Bursa'da Âyanlık* olarak kısaltılacaktır.

5 Bursa'da Âyanlık, 34 a.

6 Risâlenin yazarı *Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi*'dir. Abdürrahim Efendi'yle ilgi olarak dönem hakkında bilgi veren diğer eserlerde bir kayda rastlanmamıştır. Risâlede verdiği bilgiler onun anlattığı tarihte Bursa'da yaşadığına, büyük olasılıkla da şehrin ulemâsından ve âyanından olduğu işaret etmektedir. Yazar hakkında risâlenin ilk varığında 10.06.1943 tarihli bir not bulunmaktadır. Kitabın yazarının Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim olduğu ve “*risâlenin 12. varığında bu zatın sâbık Bursa Kadısı olduğu anlaşılmaktadır*” denilmiştir. Risâlenin 12. varığında geçen Abdürrahim Efendi ise şöyle tanımlanmıştır: “*bu eyyâmda âsitâne-i aliyyede şeref-endâz mukîm ahâlî-i beldenin ser-bülendi ve mevâlî-i izâmın dil-bendi sabıkân Saray Bosna Kadısı Kadızâde semâhatlü es-Seyyid Abdürrahim Edendi*”. Aşağıda ele alacağımız gelişmeler sırasında Bursa âyanı adayları olan Uryanîzâde Efendi ve Mizânî Hacı Ali Ağa'nın yerine, iki taraftan da (adı geçen adayların arkasında oluşan iki hizipten) olmayan birinin âyan olması düşünülmüş ve o sırada İstanbul'da bulunan bu şahsın (Kadızâde Es-Seyyid Abdürrahim Efendi) yazarımız olması pek olası görünmemektedir. Kamil Kepecioğlu *Bursa Kütüğü*'nde Kadı maddesi altında tespit edebildiği kadarıyla 1332-1907 tarihleri arasında Bursa Kadılığı yapmış olan şahısları sıralamıştır. Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi'nin bu listede de adı geçmemektedir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 1 a. Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, c. 2, haz. Hüseyin Algül vd., Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2009, s. 267-268; Bursa'da yaşamış diğer Türkmenzâdeleler aşağıda ele alınmıştır. Bkz. 31 nolu dipnot.

Bursa Âyanı (baş âyan) olan Cizyedârzâde Mehmed Hüsâmeddin Efendi, 1812 yılı başında azledildikten sonra yerine âyan-ı belde tarafından Uryanîzâde Mustafa Efendi seçilmiştir. Ancak şehirde bazı kesimler Uryanîzâde'nin âyanlığını kabul etmeyerek eski Bursa Âyanlarından Mizânî Hacı Ali Ağa'yı istemişlerdir. Ali Ağa'yı destekleyenler esnaftan beledici ve peştemâlcî taifelerinden, Bektaşilerden ve şehirdeki başiboş eşkıya taifesinden bazı kimseleri de örgütleyerek Bursa Nâibi⁷ ve âyan-ı vilâyet üzerinde baskı kurmaya, bu yolla da isteklerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Sık sık mahkemeyi basarak, Nâibe zorla Mizânî'nin Bursa âyanı seçildiğini bildiren ilâmlar yazdırmışlardır. Ayrıca arzuhaller hazırlayarak Bâb-ı âli'ye de gitmişlerdir. Ancak sonuç alamadıkları gibi bu başvurularından ilkinde Hacı Ali Ağa başta olmak üzere 8 kişi sürgünle cezalandırılmıştır.

Sürgün cezası Bursa'da düzenin tekrar sağlanmasında yeterli olmamıştır. Bursa Nâibi'nin bir fermanın⁸ okunması için âyan-ı beldeyi ve esnaf kethüdâlarını mahkemeye çağırmasını fırsat bilen Ali Ağa cephesi de yukarıda saydığımız grubu, özellikle de eşkıyaları örgütlemek suretiyle mahkemeyi bastırmışlardır. Bu planı önceden haber alan Uryanîzâde ve âyan-ı belde tehlikeli olacağından mahkemeye gitmemişlerdir. Ali Ağa taraftarları, bu baskın sırasında Nâibi, o sırada mahkemede bulunan Attarân

⁷ Risâlede o sırada Bursa Kadısı olan şahıstan hiç bahsedilmediği dikkati çekmektedir. Bursa Kadılığı, Bursa Nâibi tarafından yürütülmektedir. Bu durum incelediğimiz tarihte Bursa Kadılığı'nın arpalık olarak tevcih edildiğine işaret etmektedir. Nitekim Kepecioğlu da 1812 ve 1813 yıllarında Bursa Kadıları olarak Askıcızâde Seyyid Mehmed Emin Efendi ve ondan sonra da Seyyid Yusuf Efendi'yi kaydetmiştir. Osmanlı yönetim düzeninde kadıların arpalık olarak tevcih edilmesi ve kadılık görevinin asıl mutasarrıf olan kişinin belirlediği nâib tarafından yürütülmesi 17. yüzyıl başlarından itibaren sıkça görülen bir uygulamadır. Bursa özelinde ise 18. yüzyıl sonlarına kadar bu uygulamaya işaret eden bir kayda rastlanmamıştır. Bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.2, s. 268; Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması*, Çev., M. F. Özçınar, Birleşik Yay., Ankara 2008, s. 50-53 Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda* Ankara, TTK Basımevi, Ankara 2006, s. 103; Baltacı, Cahit, "Arpalık", c.3, *TDVİA*, İstanbul 1991, ss. 392-393, s. 393; Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 211; Alkan Günay, *a.g.tz.*, s. 79. Türkmenzâde risâlesinde şehre gelen nâibleri sırasıyla kaydetmiştir. Risâleye başladığı sırada (Ocak-Şubat 1812) Bursa Nâibi, Kırmızı Hasan Efendi, 15 Şubat 1812 tarihinden itibaren Hamamîzâde Ahmed Efendi ve 12 Haziran 1812'den itibaren de Topkapılı Kadızâde es-Seyyid Mehmed Emin Efendidir. Ayrıca nâibler yerel ulemâdan değil İstanbul'dan gelen kişilerdir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 3b, 5b, 6b, 23 a.

⁸ Nâib, Uryanîzâde'nin âyanlığını onaylayan sadâret mektubu geldiği halde bu haberi şehirde yaşanan gerginlikler nedeniyle ahaliye duyurmaya çekinmiştir. Bu sebeple daha önce gelmiş olan, Bursa ve Kite Kazalarından 600 nefer asker talep eden bir fermanın okunması gerekçesiyle âyan-ı beldeyi ve esnaf kethüdâlarını meclis-i şer'e davet etmiştir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 9 a.

Kethüdâsı Hafız Halil Efendi, Ağaççılar Kethüdâsı es-Seyyid Mustafa Ağa ve Siphapazarı Kethüdâsı es-Seyyid Mehmed Ağa'yı, ehl-i hireften bazı kimseleri dövmüşlerdir. Yaralanan kişiler Türkmenzâde'nin deyimiyle 50-60 gün çalışamaz hale gelmişlerdir.

Şehirde sürgün olarak bulunan el-Hac Mustafa Paşa ve el-Hac Mehmed Paşa, bu olaydan sonra Uryanîzâde Efendi ile âyan-ı beldeyi ve Mizânî Hacı Ali Ağa'yı destekleyen grubun elebaşlarını huzurlarına çağırılmışlardır. İki tarafın arasını bulmak için üçüncü bir şahsın âyan olmasını önermişlerdir. Bu şahıs Kadızâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi'dir. Kadızâde'nin âyanıyeti için bir mahzar ve ilâm düzenletilerek İstanbul'a yollanmıştır.

Ancak bu belgeleri Sadâret'e sunmadan önce Uryanîzâde'nin âyanlıktan çekilmesi gerektiği öğrenilmiştir. Bu durum Bursa'da duyulunca Mizânî'nin taraftarları, yine ağalarının sürgünden affedilmesi ve Bursa âyanı olması için bir arzuhal hazırlayarak 20-30 kişi ile âsitâne-i aliyyeye yollamışlardır. Bursa cephesinde de, *bu aralıkda umûr-ı belde muattal kalmasin* bahanesiyle, Nâibten zorla Ali Ağa'nın oğlu Hulusi Efendi'yi âyan vekili olarak tayin eden bir mürâsele almışlardır. İstanbul'da ise 26 Mart 1812 tarihinde bahsi geçen arzuhal Sadâret'e sunulmuştur. Ancak bu talep de dikkate alınmamış ve arzuhali getirenler alikonularak cezalandırılmışlardır.

Ali Ağa taraftarları yılmayarak bu kez 80-100 kişi kadar beledici, peştemâlcî, bakkal taifelerinden adamlar toplamışlardır. Ayrıca gayrimüslimlerin de katılımını sağlamaya çalışmışlardır. İstedikleri kadar olmasa da büyük bir kalabalık oluşturarak yine Bâb-ı âli'nin yolunu tutmuşlardır. Tekrar Mizânî'nin âyan reîsi olmasını istediklerini bildirmişlerdir. Ancak bu kez Cizyedârzâde'nin âyanlığı sırasında tutulan muhasebe defterlerinin de incelenmesini istemişlerdir.

Devlet, Bursa'da sürmekte olan ve İstanbul'a da yansıyan bütün bu karışıklıkların son bulması için Mizânî'nin affına ve Cizyedârzâde'nin muhasebesinin görülmesine karar vermiştir. Bir heyet oluşturularak Bursa'ya gönderilmiştir. Heyet, Bursa'da Cizyedârzâde'nin evinde defteri incelemeye ve konuyla ilgili tahkikata başlamıştır. Hüsameddin Efendi'nin âyanıyeti sırasında Sandık Emîni ve Kâtib-i Mesârif olan şahıslarla, Cizyedârzâde'nin muhasebesinde tutarsızlık olduğunu iddia eden Ali Ağa taraftarlarının elebaşlarıyla ve yine bu şahısların belirlediği ahaliden 12 kişi ile görüşmeler yapılmış, hesaplar onlara da sorulmuştur. Ali Ağa cephesi defterdeki birçok masrafi kabul etmemiştir. Cizyedârzâde 248.793 guruş borçlu çıkarılmıştır.

Heyetin isteğiyle Uryanîzâde âyanlıktan çekilmiştir. Devletin de onayıyla Hacı Ali Ağa Bursa Âyanı tayin edilmiştir. Bundan sonra Mizânî cephesi tarafından Cizyedârzâde ailesinin malları ve emlaki yağmalanmıştır. Çiftliklerinden gelen mahsulatı "sahipsiz mal" denilerek Bursa Galle Pazarı'nda düşük fiyattan satılmıştır.

Diğer taraftan Hüsameddin Efendi'nin Kethüdâsı Abdülkerim Ağa-Cizyedârzâde'nin parasını ve malını saklıyordu gerekçesiyle- Mütessellim Konağı'na hapsedilmiştir. Sandık Emîni El-Hac Mehmed Ağa ve Kâtib-i Mesârif Ahmed Ağa da yine aynı gerekçeyle Nâkîbü'l-eşraf Kaymakamı Konağı'na hapsedilmişlerdir. Bu gelişmelerin İstanbul'da duyulmasıyla merkezî yönetim, Bursa'da düzen kalmadığı, eğer bu şekilde devam ederse beldenin perişan ve harap olacağı düşünülerek şehirde düzeni sağlaması için bir vezirin görevlendirilmesine karar vermiştir.

Alınan karar doğrultusunda Kocaeli Valisi olan Ahmed Aziz Paşa'ya Kocaeli'ne ek olarak Hüdâvendigâr Sancağı da tevcih edilmiştir. Paşa, Bursa'ya 1 Kasım 1812'de gelmiş ve kendisi için hazırlanan Şükürzâde Konağı'nda misafir edilmiştir.

Cizyedârzâde de bu sırada Bâb-ı âli'ye kendisine ve ailesine karşı merhamet dileyen bir arzuhal sunmuştur (14 Eylül 1812). Yukarıdaki toplu paradan ahaliye ödenmesi kararlaştırılan hisseden 2/3 oranında bir indirim yapılmıştır. Cizyedârzâde de bunu bildiren fermanla Bursa'ya dönmüştür. Ferman, Ahmed Aziz Paşa'nın huzurunda Nâib ve eşrâf-ı vücûh da hazır bulunurken okunmuştur. Cizyedârzâde'nin ödemesi istenen bedel 83.333,5 guruştur. Hüsameddin Efendi itaat edeceğini, lakin defterlerinde bir eksiklik olmadığını belirtince, Ahmed Aziz Paşa defteri incelemiştir. Vezir, o sırada huzurunda bulunanlarla ve muhasebe heyetinin görüştüğü ahaliden kimseleri çağdırtmak suretiyle ikinci bir tahkikat yapmıştır. Burada, muhasebe heyeti tarafından alınan kararın Bursa'daki bu fetret ve ihtilal döneminde Cizyedârzâde'ye karşı düşmanlıkla alınmış olduğu itiraf edilmiştir. Cizyedârzâde aklanmıştır. Ancak Cizyedârzâde'den alınması kararlaştırılan meblağdan devlet 50.000 guruşu Adana Valisi Mustafa Paşa'ya tahsis etmiştir. Bu paranın ve gelen muhasebe heyetinin mübâşiriyye ücretlerinin de yine Cizyedârzâde'den tahsiline (aklanmış olsa da) karar verilmiştir. 16.271 guruş da Hüsameddin Efendi'nin mallarını gasp ederek satan Mizânîcilerden tahsil edilecektir (Ocak-Şubat 1213).

Aşağıda öncelikle risâlede verilen bilgiler esas alınarak 1812 yılında Bursa'da âyan-ı beldenin kimlerden oluştuğu, âyanlık mücadelesinin tarafları ve tarafların toplumsal dayanakları ele alınacaktır.

1812'de Bursa'da İleri Gelenler ve Âyanlık Mücadelesinin Tarafları

Osmanlı toplumunda “âyan” tâbiri geniş bir toplumsal zümreyi içine almaktaydı. Topluca şehir ileri gelenleri diyebileceğimiz bu zümre; molla, kadı, müftü, müderris gibi din adamları ile tarikat şeyhleri ve nakîbleri; keyhüdâ yeri ve yeniçeri serdarı gibi kapıkulları ve bunların mâzul ve emeklileri ile çocuklarını; bezzaz, kemhacı, kuyumcu gibi değerli eşya ticareti yapanları; kasabbaşı, bakkalbaşı, pazarbaşı gibi esnaf liderlerini ve

şehir kethüdâlarını kapsamaktaydı⁹. Ancak âyan ve eşraf statüleri, servetleri ve sosyal konumları açısından farklılık gösteren gruplardan oluşuyordu. Her sancakta ve kazada âyan içinde de hiyerarşik bir sıralanma vardı¹⁰. Âyan arasında servet ve itibar olarak sıvriyenler âyanın da âyanı diyebileceğimiz bir konumdaydılar. Şehir yaşamında toplumsal piramidin en üstünde yer alan bu grup içine girenler çoğunlukla mütesellimlik, âyan reisliği, şehir kethüdâlığı, pazarbaşılık, nakîbül-eşraf kaymakamlığı, nâiblik, mültezimlik, mütevellilik, vakıf kaymakamlığı gibi kendi iş alanlarının dışında şehirdeki bazı yetki alanlarını da tasarruf eden kişilerdi.

Âyan-ı vilâyet, âyan-ı belde, eşraf-ı vücûh-ı belde diye ifade edilen¹¹ bu şahısları merkezî yönetim muhatap almakta, yetki vermekte ve birçok konuda sorumlu tutmaktaydı. Devlet, özellikle tüm kaza ya da sancak halkını ilgilendiren, vergilerin toplanması, eşkıyanın hakkından gelinmesi ve merkezin talep ettiği asker ve mühimmatın (ya da parasının) temini gibi konularda onların birlikte hareket etmesini bekliyordu¹². Gerektiğinde kadı'nın/nâibin makamında (meclis-i şer' de) ve onun başkanlığında toplanan âyan-ı vilâyet, pazar fiyatlarının belirlenmesi, şehrin düzeni ve temizliği ile merkezle yazışmayı gerektirmeyen diğer beledî konularda da kararlar almaktaydılar¹³.

17. yüzyılın sonlarından itibaren kazalarda âyan-ı belde arasından bir kişinin baş âyan seçilerek *reis-i âyan* ve *aynü'l-âyan* gibi unvanlarla anıldığı görülmektedir¹⁴. Baş âyanlık sadece merkezin ve reayanın nazarında

⁹ Âyanın kapsamı hakkında bkz. Ergenç, Özer, "Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» Üzerine Bilgiler, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, ss. 105-118, s. 106; İnalçık, a.g.m.1977, s. 37-38; Mert, Özcan, "Âyan", TDVİA, c. 4, İstanbul 1991, s. 195-196.

¹⁰ Akdağ, Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8-12, sa: 14-23, Ankara 1970-74, ss. 51-61, s. 53.

¹¹ Türkmezzâde risâlesinde *eşraf-ı vücûh-ı belde, vücûh-ı belde, eşraf-ı vücûh-ı memleket* tabirlerini kullanmıştır. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 5 a, 10 a, 11a, 12 a.

¹² Mert, a.g.mad., s. 196; 18. yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden tespit edilen örnekler için bkz. Alkan Günay, a.g.tz., s. 117.

¹³ İnalçık, a.g.m.1977, s. 41; Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, c. 2, Barış Kitap Basım Yay., Ankara 1999, s. 68.

¹⁴ Erken Osmanlı dönemlerinden itibaren devletin ve reayanın başvurduğu bazı uygulamalar baş âyanlık mevkiinin kökenini oluşturmaktadır. İnalçık konuyla ilgili olarak; avâız vergilerinin toplanması ve devlete teslimi için ilgili kazada bir kişinin *başbuğ/başbey* seçilmesini, zengin bir âyanın devletin acil bir ödeme talebi olduğunda bulunduğu kazanın reayası adına (onlardan sonra kendi adına toplamak üzere) bu ödemeyi üstlenmesini ya da devletin askerî kaynakları ve deneyimi olan bir âyanı bölgesindeki eşkıyaları yakalamak için *başbey* olarak tayin etmesini bu tür uygulamalara örnek olarak vermektedir. Dolayısıyla önceden daha çok fiilen ve kısa sürelerle üstlenilen bu tarz liderliklerin 16.

sağlayacağı itibar ve kudret açısından cazip değildi, aynı zamanda mütesellim olmak için de bir basamak işlevi görüyordu¹⁵. Çünkü bu makam aynı zamanda bireysel çıkarlar doğrultusunda kullanılmak üzere merkezî yönetim ile kurulacak ilişkiler için bir araçtı. Bu dönemde baş âyan olabilmek için Osmanlı taşrasında çeşitli mücadeleler yaşanmıştır. Âyanlık mücadelesinde başarı reaya ve âyan arasındaki itibara, servete ve zor kullanma gücüne (kapılarındaki sekbanlara) bağlı olduğu gibi şehirdeki ehl-i örf mensupları ile kadı ve nâiblerle kurulan ittifaklarla da yakından ilişkili idi¹⁶.

Elimizdeki risâle *müderrişîn-i kirâmdan Cizyedârzâde Mehmed Hüsameddin Efendi*'nin¹⁷ (öl. 1844) Bursa âyanlığından¹⁸ azli ile başlamaktadır. Hüsâmeddin Efendi, Bursa'da 18. yüzyılın ortalarından itibaren yükselişle dikkat çeken Cizyedârzâde ailesinin bir üyesidir. Bursa'nın ilk âyan reisinin cediti Cizedârzâde Hacı Hüseyin Ağa (öl. 1784) olduğu düşünülmektedir¹⁹. Hüseyin Ağa'dan sonra, Hüseyin Ağa'nın torunu Bahaeddin Efendi (öl. 1794)²⁰ ve sonra da onun oğlu Hüsameddin Efendi Bursa Âyanı olmuştur²¹.

yüzyıl sonlarından itibaren resmleştigi, birer makam halini aldıkları gözükmektedir. Diğer taraftan *âyan reisliği* kethüdâlık ile de yakından ilişkilidir. Kethüdâ tayini Osmanlı tarihi boyunca karşılaşılan bir olgudur. Kethüdâ kendisini seçen topluluğun (yeniçeri ocağı, esnaf taifesi, şehir halkı) temsilcisi, muhtarıdır. Eğer bir topluluk seçtiği kethüdâyı sonradan istemezse o kişinin kethüdâlığının devamını devlet dahi sağlayamaz. Kethüdâlık da özellikle 16. yüzyıl sonlarından itibaren yaygınlaşmış bir uygulamadır. Şehir kethüdâları belirli yerel hizmetleri görmek üzere şehir âyanı arasından seçilirlerdi. Devlet, baş âyanlık uygulamasını 1786'da kaldırma girişiminde bulunduğu sırada baş âyanlığın yerine şehir kethüdâlığını getirmiştir. Diğer bir deyişle şehir kethüdâsının görev alanını genişletmiştir. Ancak 1790'da tekrar eski uygulamaya geri dönülene kadar âyanların bu kez de şehir kethüdâlığı için uğraştıkları ya da âyanlık iddialarını devam ettirdikleri görülmüştür. İnalçık, a.g.m.1977, s. 44-45; Mert, a.g.mad., s. 196; Şahin, Canay, *The Rise and Fall Of An Âyan Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 29-30.

¹⁵ İnalçık, a.g.m. 1977, s. 47.

¹⁶ Özkaya, âyanlık iddiasında olanlar ve baş âyan olmak için harcanan çabalar hakkında tekil olaylara dayanan çok sayıda örneğe kitabında yer vermiştir. Bkz a.g.e., s. 116-118.

¹⁷ *Bursa'da Âyanlık*, 2 a.

¹⁸ Risâlede reis-i âyan ve aynü'l-âyan gibi unvanlar kullanılmamıştır. Bunun yerine *Muhtar* veya sadece *Âyan* tabirlerinin ya da "*âyanıyette muhtar olmak*" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Bursa'da Âyanlık, 4 a, 5 a, 5b, 9a.

¹⁹ Dilekçi, a.g.tz., s. 8-15; Alkan Günay, a.g.tz, s. 198.

²⁰ Çoğunlukla ulemadan olan Cizyedârzâde ailesinin fertleri hakkında bkz. Dilekçi, a.g.tz, s. 8-16, 53.

²¹ "*mâmâ-ileyhin* (Mehmet Hüsameddin Efendi) *ceddi el-Hac Hüseyin Ağa altmış sene onların intikallerinden sonra babası Bahaeddin Efendi ile'l-vefât umur-ı fukarâ-yı refet*

Cizyedârzâde Mehmed Hüsameddin Efendi müderrisliğinin haricinde, İzmir Mollası ve Mısır Mollası da olmuştur²². Türkmenzâde'nin verdiği bilgiye göre; Cizyedârzâde'nin kardeşleri Mehmed İzzet Efendi ve Mehmed Rakım Efendi ile ortak çiftlikleri bulunmaktaydı ve yine ortaklaşa malikâne olarak tasarruf ettikleri birkaç köy mahsulâtından gelirleri vardı²³.

Hüsameddin Efendi Filedar Köyü ahalisinin şikayetleri sonucu azledildikten sonra²⁴ âyan-ı belde toplanarak Uryanîzâde Mustafa Efendi'yi âyaniyyette muhtarları olarak seçmişler ve ilâmını da düzenleterek âsîtâne-i aliyyeye yollamışlardır. İşte bu olaydan sonra seçim "*cümle ittifakıyla râbîta-bend (bağlayıcı) olmayub bir kaç kimesnenin beynlerinde hafiyyeten (gizlice) karar virilmiş bir maddedir*" diye itirazlar yükselmiştir²⁵. Mizânî Hacı Ali Ağa'nın ismi de alternatif bir isim olarak böylece ortaya çıkmıştır.

üzere rü'yet iderler olub mûmâ-ileyh dahi ceddi ve pederi mesleğine sülûk itmekle yine âyaniyyete ibkâsı niyâzında olduklarını" Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 4 b.

²² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 687.

²³ *Bursa'da Âyanlık*, 26 b.

²⁴ Azli hazırlayan sebep olarak Abdurrahim Efendi, 1810 yılında çıkarılan peksimet emriyle başlayan bir takım olayları göstermektedir. Rusya ile 1806 yılından beri devam eden savaş için Bursa Kazası'ndan on bin kantar peksimet ve pişirme masrafı talep edilmiştir. Bursa Âyanı sıfatıyla Cizyedârzâde bu peksimetler için gereken buğdayın toplanması işinin başındadır. Filedar Köyü ahalisi payına düşeni vermekte isteksiz olduğu gibi sonunda verdiği buğday da eksik çıkmıştır. Kendilerinden tekrar buğday talep edilmesine itiraz eden köylü, Filedar'ı malikâne olarak tasarruf eden ser-çukadar es-Seyyid Ömer Ağa'ya (İstanbul'da) başvurmuşlardır. Bundan sonra köylünün Bursa Nâibi tarafından davaları görülmüş ve haksız bulunmuşlardır. Ancak köylü tekrar şikayet için âsîtâne-i âliyyeye giderek Ömer Ağa'ya başvurmuştur. O da durumu Bâb-ı âliye iletmıştır. Sonunda Cizyedârzâde belde ahalisini korumakta yeterli kuvvete sahip olmadığı ve gereken ihtimamı göstermediği gerekçesiyle azl edilmiştir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, 2a-4 a.

²⁵ *Bursa'da Âyanlık*, 5 b. Bir bölgenin resmî âyanının (âyan reisinin) seçimi hakkında mevcut verilerle genel bir prosedürden bahsetmek zordur. Öncelikle bu seçimlere seçmen olarak kimin katıldığı belirin değildir. Uryanîzâde örneğinde seçim eşrâf-ı vüçûh-ı belde arasında gerçekleşmiştir. Ancak "*cümle ittifaki*" olamadığı gerekçesiyle seçime itiraz edilmiştir. Buradaki "*cümle*" ile kastedilen tüm Bursa ahalisinin seçime katılması mıdır? Bu konuda âyan seçimlerine seçmen olarak sadece reyanın, yalnız âyan-ı beldenin son olarak da hem reyanın hem de âyan-ı beldenin katıldığına dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu noktada reyanın seçime bizzat katıldığını söylemek zor olsa da âyan reisi olacak kişinin (en azından seçimden sonra azledilmemek için) reyanın desteğini sağlamak ve korumak zorunda olduğu konusunda bir fikir birliği vardır. Cizyedârzâde'nin azli de bu duruma işaret etmektedir. Âyanın seçiminin resmîyet kazanması ise 1765 yılına kadar kadı'nın ilâmı ve valinin buyrulduzu ile olmuştur. Sonraki dönemde ise zamanla kadı ilâmı ile seçimin sadârete haber verilmesi ve bu kimsenin durumu tahkik edildikten sonra eğer karar olumlu olursa sadrazamın mektubunun yollanması uygulaması yerleşmiştir. Mutaftçieva, V.P., "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi", *Tarih Dergisi*, sa: 31, İstanbul 1977, ss. 163-182, s. 167; Mert, a.g.mad., s. 196-197; Özkaya, a.g.e. 1994, s. 117.

Uryanîzâde, hem Kudüs-i Şerif pâyeli bir kadı hem de o zaman Sultan Yıldırım Bayezid Medresesi Müderrisi idi. Ayrıca aile fertlerinin çoğunlukla ulemeden olduğu, bir âyan ailesinin, Uryanîzâdelerin, bir mensubuydu²⁶. Mizânî Hacı Ali Ağa ise Hüsameddin Efendi'den önce dokuz sene Bursa âyanlığı yapmıştı²⁷. Türkmenzâde onun, âyaniyeti sırasında sivri dilli ve kaba konuşan biri olduğunu bütün işlerini şiddet ile görerek ahaliyi zarara uğrattığını belirtmektedir²⁸.

Türkmenzâde şehirde iki isim etrafında oluşan partileşmeyi şöyle kaleme almıştır²⁹:

“... *hanedân-ı vilâyet ve eşrâf-ı vücûh-ı memleket vesâir ahâliden ehl-i ırz*³⁰ zümresi anlar mûmâ-ileyh Uryanîzâde Efendi'yi isterken bu husûs için bu kadar kıl u kal güft *bî-meâl olduğundan mûmâ-ileyhin hilâf-gîrlerinde emniyyet olmak muhâl beriki dahi ki zümre-i eşrârdan beledici ve peştemâlcî vesâir ehl-i hirefin yemîn ü yesârını fehîme-i kâdir değil sâde-dil akılsız gâfil makûlesi merkûm Hacı Ali Ağa'yı isterlerken hadîdü'l-lisân galîzü'z-zebân olub kâffe-i umûrunda unî ile muâmele ve ahâlî-i şehri dâimâ tekdîr ve rahne-dâr iylediği bundan akdem zemân-ı âyaniyyetinden ... olmağla*”

Yukarıda aktarılan pasaja göre; Uryanîzâde'nin taraftarları şehirdeki âyan aileleri ve eşrâf-ı vücûh-ı memleket ile şehrin diğer saygıdeğer insanları, Mizânî Hacı Ali Ağa'nın taraftarları ise aşağı tabakadan beledici ve peştemâlcî ve diğer esnaf taifelerinin saf ve zeki olmayan üyeleridir. Aslında yazarın iki grubu üst ve alt tabaka şeklinde ayırdığı söylenebilir.

Türkmenzâde'nin risâle genelindeki anlatımından kendisinin de muhtemelen şehir âyanı³¹ ve Uryanîzâde taraftarları arasında yer aldığı

²⁶ 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlık gösteren bu aile için bkz. Alkan Günay, *a.g.tz.*, s. 197.

²⁷ *Bursa'da Âyanlık*, 17 b. Bursa Kütüğü'nde Mizânî Hacı Ali Ağa'nın, 1803 yılında vefat eden Arpacı Dede adlı şahsın muhalefatının zapt edilmesiyle ve 1810 yılında da muktedir olduğu kadar asker çıkartarak münasip bir başbuğ ile orduya göndermek üzere görevlendirildiği belirtilmektedir. Hacı Ali Ağa 1814 yılında Isparta'da ölmüştür. Eşi Mustafa kızı Şerife Ayşe ve oğulları Mahmut, Hacı Hafız Mehmet Hulusi, Mehmet Arif, Mehmet Raşit ve kızları Cemile ve Zeynep'tir. Bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 1, s. 114.

²⁸ Ancak yazarımız taraftarlarının aksi yöndeki görüşlerine de yer vermiştir. Taraftarları onun âyaniyeti sırasında ahalinin halinden hoşnut olduğunu, Ali Ağa'nın dürüst ve fukarayı kollayan biri olduğunu belirtmişlerdir. *Bursa'da Âyanlık*, 17 b.

²⁹ *Bursa'da Âyanlık*, 12 a.

³⁰ ehl-i ırz: doğru, dürüst, saygıdeğer kimseler. Bkz. Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23.b., Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s.209.

³¹ Bu yargımızı destekleyen 19. yüzyılda yaşamış Türkmenzâde adına sahip başka şahıslar da tespit edilmiştir: Türkmenzâde Seyyid Abdürrahim Rahmi Efendi (Müderris ve Kite

anlaşılmaktadır. Yazar, Uryanîzâde Efendi ve onun temsil ettiği âyan-ı vilâyetin muhalif taraf karşısındaki mağduriyetlerini vurgularken, Mizânî taraftarlarının sık sık *sâde-dil* (saf, bön), *akılsız*, *erâzil* ve *esâfil* (yüzsüz ve bayağı) *zümresinden* olduklarını yinelemiştir. Onların başındaki kimseleri ise *rüesâ-yı eşrâr* (fesat karıştıranların önde gidenleri) ve *eşhâs-ı fitne-engîz* (fitne fesat karıştıranlar) olarak adlandırmıştır³².

Mizânî Hacı Ali Ağa'nın Bursa Âyanı olması için başlatılan hareketin elebaşları Ali Ağa'nın oğulları Mahmud ve Hulusî (Hacı Hafız)³³ Efendiler ile Nizâmîzâde Efendi ve Hilmizâde Efendi idi³⁴. Ali Ağa'nın kendisi de başlangıçta adına başlatılan bu hareketin örgütleyicisi konumundadır. Sonrasında Limni'ye sürgün edildiği için âyanlık iddiasını onun adına yukarıda ismi geçen şahıslar sürdürmüşlerdir.

Risâlede³⁵ ve gerek tespit edilen 23 Mart 1812 tarihli bir hatt-ı hümayûnda³⁶ kendisinin Cizyedârzâde'nin azli sırasında İstanbul'da ikamet ettiği belirtilmektedir. Bu hat-ı hümayûna göre; Ali Ağa, Uryanîzâde'nin âyan seçildiğini duyunca Bursa'daki bazı tarafları tahrik etmek suretiyle ve Kalyoncu'ya³⁷ da haber yollayarak bir araya getirdiği 700-800 kişiyi Mudanya İskeleyi'ne yollamıştır³⁸. Kendi de İstanbul'dan Bursa'ya hareket etmiştir. Bursa'daki taraftarlarıyla birleşerek mahkemeyi basmışlardır. Özellikle yeni atanan nâibin Bursa'ya geldiği gün tercih edilmiştir³⁹. Nâibten

Nâibi öl. 1848), Türkmenzâde Seyyid Mehmed Muhtar Efendi (Müderriş, öl. 1856), Türkmenzâde Seyyid Mustafa Âgah Efendi'nin kızı Şerife Azime Hanım (öl. 1863). Bkz. Mermutlu, Bedri- Hasan B. Öcalan, *Tarihi Bursa Mezar Taşları –I Bursa Hazireleri*, Bursa Büyükşehir Belediyesi yay., Bursa 2011, s. 454,456, 461.

³² *Bursa'da Âyanlık*, 7 a, 9 a, 9 b, 12 a, 14 a, 17 a.

³³ Bu şahıs hakkında bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.* c. 3, s. 171.

³⁴ Bursa'da Âyanlık, 6 a.

³⁵ Bursa'da Âyanlık, 6 b.

³⁶ BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 286, Gömlek No: 17171. Aynı konudan bahseden başka bir belge Atilla Çetin tarafından değerlendirilmiştir. Bkz. Çetin, *a.g.m.* 2010, s. 25.

³⁷ Belgede sadece “Kalyoncu” denilmiştir. Muhtemelen kastedilen o sırada Bilecik Voyvodası olan Kalyoncu Ali Ağa'dır. Kalyoncu Ali Ağa hakkında bkz. aşağıda s. 18. Kepecioğlu Bilecik Voyvodası'na ek olarak başka bir Kalyoncu Ali Ağa'dan da bahsetmiştir. Gemlik'te âyan olan bu şahsın adamları tarafından yapılan bir gasp olayını (1818) aktarmıştır. Krş. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.1, s.113

³⁸ Türkmenzâde Abdürrahim Efendi, mahkemeyi basan kalabalık için bir sayı vermemektedir. Ayrıca Mizânî Hacı Ali Ağa'nın Kalyoncu'dan aldığı yardımdan da bahsetmemektedir. Bkz. Bursa'da Âyanlık, 6a.

³⁹ Protestonun gerçekleştiği gün belli değildir. Bahsi geçen nâib Hamamîzâde üAhmed Efendi, makamı 15 Şubat 1812 tarihinden itibaren tasarruf etmek üzere atanmıştır. Yazar, Nâibin mahkemenin bulunduğu sokağa girince “*Uryanîzâde Efendi'yi âyanîyyette istemeyiz bundan akdem Bursa'da âyan olan sâbık Mizânî Hacı Ali Ağa'ya isteriz ve gayrîyı istemeyiz, ilâmunı vir*” diye hep bir ağızdan bağırarak kalabalıkla karşılaştığını, o

zorla aldıkları âyanlık ilâmını birkaç kişi ile İstanbul'a yollamışlardır. Ancak Bâb-ı âli'ye Bursa'daki icraatları bildirildiğinden ilâmı getiren yedi şahıs ve Mizânî Hacı Ali Ağa sürgünle cezalandırılmışlardır.

Ali Ağa'nın taraftarları, âyan-ı beldeye karşı başlattıkları bu hareketlerinde başarıya ulaşmak için dayanak olarak reayaya, özellikle de esnaf gruplarına ve Bektaşilere yönelmişlerdir. Esnafı yukarıdaki isimlerin emirleri doğrultusunda örgütleyenler ise yine çoğunlukla esnaftan kimselerdir: Kütahyavî Mehmed Efendi, Bedesten Dellâli Molla Sadık, Şakir, diğer Bedesten Dellâli Kocabıyık Ali, kumaş satıcısı Mehmed, diğer bir Bedesten Dellâli Berber Ahmed, Damadı Serrâc Ali, Serrâc Lütfullah, Hurdacı oğlu Said, Hacı Eyûb oğlu Eyûb⁴⁰.

Bektaşiler, Mizânî Hacı Ali Ağa sürgünden affedilince kendisini karşılamak (Haziran-Temmuz 1812) için ve Cizyedârzâde'nin muhasebesini görmek amacıyla Bursa'ya görevliler geldiğinde düzenlenen alaylara katılmışlardır. Hangi tekkeden oldukları konusunda bir bilgi bulunmadığı gibi isim verilmeden bir "Bektaşiyân Şeyhi"nden bahsedilmektedir⁴¹.

Yazarın Hikmetîzâde Şeyh Efendi diye bahsettiği bir başka Şeyh de Mizânî Hacı Ali Ağa'nın sürgünden dönüşü için düzenlenen alayda bulunmuştur. Bu zat, bir Celvetî dergâhı olan İsmail Hakkı Dergâhı (Hikmet-zâde Tekyesi) Şeyhi Mehmed Emîn Efendi (1744-1817) olmalıdır. Yâdigâr-ı Şemsî'de kendisinin devrin zenginlerinden olduğu, cömertliğiyle tanındığı ve *reîsü'l-meşâyih*⁴² olduğu bildirilmektedir⁴³. Bu durum Mizânîcilerin Bursa'da önemli bir toplumsal güç olan tasavvuf ehlinde güçlü dayanaklara da sahip olduklarını göstermektedir.

Son olarak Ali Ağa taraftarlarının Bursa'da yaşayan gayrimüslimleri de bu protesto ve alaylara dahil etmeye çalıştıkları risâleden anlaşılmaktadır.

gün ilâmı vermeden kalabalığı dağıtmayı başardıysa da ertesi gün benzer bir vaka yaşanınca ilâmı vermek zorunda kaldığını belirtmektedir. *Bursa'da Âyanlık*, 6 a-b, 7 a. Yıl boyunca bu tür protesto hareketleri devam etmiştir.

⁴⁰ Sıralanan isimlerden ilk beşi Mizânî Hacı Ali Ağa'nın sürgünüyle aynı sırada sürgünle cezalandırılan şahıslar arasındadırlar. *Bursa'da Âyanlık*, 7 a, 10 a, 14 a.

⁴¹ Bursa'da Âyanlık, 20 a, 22 b.

⁴² Hür Mahmut Yücer, reîsü'l-meşâyihliğin veya şeyhü'l-meşâyihliğin 18. yüzyıldan itibaren verilmeye başlanan yarı resmî nitelikte bir paye olduğunun ve devletin bu yolla tasavvuf erbabının işlerini kendi aralarında saygı duydukları şeyhler eliyle çözümlenmesini desteklediğini belirtmektedir. Yazarın 19. yüzyıl Osmanlı dergâhlarını ele aldığı eserinden 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehrinde birer reîsü'l-meşâyih olduğu anlaşılmaktadır. Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 2. b., İnsan Yay., İstanbul 2004, s.856.

⁴³ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları, Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara- Kadir Atlansoy, Uludağ Yay., Bursa 1997, s. 190-192; Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2*, Uludağ Yay., Bursa 1993, s. 168.

Yazar, gayrimüslimlerin Mizânîcilerin talep ettiği kadar insanı (üç milletten de 20-30'ar kişi) yollamak istemeseler de korktukları için üçer beşer kişi ile ayalara katıldıklarını belirtmektedir⁴⁴.

Uryanîzâde cephesini oluşturan *hanedân-ı vilâyet ve eşraf-ı vücûh-ı belde* hangi ailelerden ve şahıslardan oluşuyordu? Cizyedâzâdeler ve Uryanîzâdeler dışında kimler bu zümreye dahildi? Ali Ağa cephesinin talepleri arasında Mizânî'nin âyan reisliği haricinde Uryanîzâde Mustafa Efendi ve ser-bevvâbîn-i dergâh-ı âliden⁴⁵ Abdullah Ağa ve Sultan Yıldırım Bayezid Vakfı Kaymakamı el-Hac Ahmed Efendi ve müderrisinden Feyzizâde Şerif Ahmed Efendi ve sâbık Cizyedâr-ı Bursa Mustafa Ağa'nın (ve Cizyedârzâde Efendi'nin) sürgünü de vardı. Bu şahıslar için *Mehmed Hüsameddin Efendi'nin zamân-ı âyaniyyetinde vücûh-ı beldedendiler* denilmiştir⁴⁶. Bu isimler arasında geçen Şerif Ahmed Efendi'nin mensubu olduğu Feyzizâdeler, dönemin ileri gelen aileleri arasındaydı ve bu ailenin ulemâ kökenli başka üyeleri de bulunuyordu⁴⁷. Bu açıdan Feyzizâdeler, Uryanîzâdeler ve Cizyedârzâdeler ile benzerlik taşımaktaydılar. Şerif Ahmed (öl. 1829/1830), müderris olmasının yanında ayrıca Emir Sultan Vakfı Mütevellisiydi⁴⁸.

Bu sürgün talebinden Mizânî Hacı Ali Ağa'nın Bursa âyanı olması ile vücûh-ı belde üyelerinin de değişmesi beklendiği anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle bu sayılan isimler Cizyedârzâde'nin “kabine”si gibi görülüyorlardı denilebilir. Bunun dışında Bursa Nâibi de “istenmeyenler” arasında yer alıyordu. Türkmenzâde, İstanbul'dan geldiğini belirttiği Nâib Hamamîzâde Ahmed Efendi için “Cizyedârzâde taraftarıydı” demiştir. Hamamîzâde, görev süresi dolmadan hastalanarak Bursa'dan gitmek zorunda kalmıştır⁴⁹. Cizyedârzâde ile Nâib arasındaki münâsebet hakkında ayrıntı bulunmamaktadır. Ali Ağa cephesi, Bursa'da yaptıklarından Sadâret'in haberi olmasından (özellikle de Ali Ağa'nın sürgün edilmesine

⁴⁴ *Bursa'da Âyanlık*, 17 a.

⁴⁵ Ser-bevvâbîn- dergâh-ı âli: Saray kapılarını bekleyen ve ek hizmetler gören bevvabın denilen kapıcıların amiri. Bkz. Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2010, s. 578.

⁴⁶ *Bursa'da Âyanlık*, 11 a.

⁴⁷ Şerif Ahmed'le aynı dönemde yaşamış olan tespit edebildiğimiz diğer Feyzizâde ailesi mensupları Seyyid İsmail (öl. 1826) ve Mehmed Emin (öl. 1830) Efendiler de müderristiler. Bkz.; Mermutlu-Öcalan, *a.g.e.*, s. 548.

⁴⁸ Feyzizâde Şerif Ahmed hakkında bkz. Çakar, Gülşen, Bursa Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. ve 19. yüzyıl Mezar Taşları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 177.

⁴⁹ *Bursa'da Âyanlık*, 5 b, 23 b.

sebebiyet verdiği gerekçesiyle) Hamamîzâde'yi suçlamaktaydılar⁵⁰. Öyle anlaşılıyor ki bu durum Nâib'in görevini yapması olarak değil, Cizyedârzâde'nin adamı olmasına bağlanmıştır.

Bursa'daki Sürgün Paşalar

Yukarıda Türkmenzâde'nin verdiği bilgiler doğrultusunda 1812 yılında Bursa'da âyan-ı belde ve onun muhalifi Mizânî cephesi üzerinde bir otoriteye sahip iki isim tespit edilmiştir. Bunlar Bursa'da ikamete memur olan (sürgün olan) el-Hac Mustafa Paşa ile sâbık Kaptan-ı Derya el-Hac Mehmed Paşa'dır.

18. ve 19. yüzyıllarda Bursa, merkezî yönetimin en fazla tercih ettiği sürgün yerlerinden biriydi. Bursa'ya hırsızlıktan görevi kötüye kullanmaya ve bir takım siyasî nedenlerle birçok kişi sürgün ediliyordu. Bu kişilerin bir kısmı 2-3 ay kaldıktan sonra affediliyorlar bazen de ömür boyu Bursa'da yaşamak zorunda kalıyorlardı. Dolayısıyla bir yandan yeni sürgünler gelirken bir yandan da birçoğu şehirden ayrılıyor ya da sürgün yerleri değiştiriliyordu⁵¹.

Osmanlı kent yönetiminde yerel otoritelerin ağırlığının görüldüğü bu dönemde, şehirdeki -özellikle devlet ricâlinden- sürgünlerin kentin sosyal ve siyasî yapısına etkileri olacağı tahmin edilmektedir. Ancak sürgünlerin kent yaşamında aldığı roller hakkında tarihçilerin ellerindeki veriler sınırlıdır⁵². Türkmenzâde'nin verdiği bilgiler bu açıdan kayda değerdir.

Risâlede el-Hac Mustafa Paşa'dan ilk kez Hacı Ali Ağa'nın Limni Adası'na sürgün edilmesi sırasında bahsedilmiştir. Sürgün fermanını getiren ve Hacı Ali Ağa'yı Limni Adası'na götürmesi gereken mübâşir, *belde-i mezkûrede bu kadar erâzil ve esâfil ayakda olduğundan* doğru naibe gitmek yerine gece olunca Mustafa Paşa'nın hanesine gitmiştir. Görevini ifade edince Paşa, Nâibi (Hamamîzâde'yi) ve Hacı Ali Ağa'yı huzuruna çağırılmıştır. Ağa'yı mübâşire teslim etmiştir. Ayrıca yanlarına kendi maiyetinden sekbanlar tayin etmiştir⁵³. Burada mübâşirin, nâib veya risâle boyunca hiç bahsi geçmeyen Mütesselim ya da Bursa'nın daimi

⁵⁰ *Bursa'da Âyanlık*, 8 b.

⁵¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Daşçioğlu, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007; Karataş, A. İhsan, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18. -19. Asırlar)*, Emin Yay., Bursa 2009; Alkan-Günay, a.g.tz., s. 131-137.

⁵² Sürgünlerle ilgili özellikle kadı sicillerinde çok fazla kayıt olmakla birlikte bunların büyük bir kısmı sürgün emrini bildiren ya da sürgünden affeden ferman suretleridir. Konuyla ilgili örnekler için bkz. Karataş, a.g.e., 411-423

⁵³ *Bursa'da Âyanlık*, 8 a.

şakinlerinden (âyan-ı beldeden) biri yerine Mustafa Paşa'dan yardım istemesi, Paşa'nın şehirde edindiği itibar ve kudreti göstermektedir.

El-Hac Mustafa Paşa, Kepecioğlu'nun da bahsettiği 1802 Şubatında Sadâret Kaymakamı olduktan altı ay sonra azledilerek Bursa'ya sürgün edilen Eğinli Mustafa Paşa'dır⁵⁴. 1812'de vezâreti iade edilerek Hamit Sancağı'na gönderildiyse de çok geçmeden yine Bursa'ya sürgün edilmiştir⁵⁵. 1814 yılında vefat etmiştir. Kepecioğlu'nun Mustafa Paşa için yazdığı şu sözler onun hakkındaki görüşümüzü desteklemektedir⁵⁶: “*Bursa'da bulunduğu müddetçe hiç bir lüzum ve ihtiyaç yok iken sık sık kazaların âyanlarını celb ve davet eylemeyi adet etmişti... Davet olunanlar boş gitmezlerdi. Az çok masraf edip hediye getirirler ve dönüşlerinde yaptıkları masrafı ahaliden tahsil ve tevzi ederlerdi*”.

Mustafa Paşa, Uryanîzâde Mustafa Efendi'nin âyanlığını onaylayan Sadâret mektubu geldikten sonra da şehirdeki karışıklıkların⁵⁷ durulmaması üzerine şehirdeki diğer bir sürgün sâbık Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa'yı da hanesine çağırmıştır. Birlikte, iki tarafı temsil eden şahısları huzurlarına toplamışlardır. Bu kişiler Cizyedârzâde'nin âyanıyeti sırasında âyan-ı beldeden olan Uryanîzâde Mustafa Efendi, Abdullah Ağa, el-Hac Ahmed Efendi ile karşıt grubun reisleri idi⁵⁸ (Ali Ağa'nın oğulları Mahmud ve Hulusi Efendiler ile Nizamîzâde ve Hilmîzâde Efendiler). Paşalar iki grubun arasını bulmaya çalışmışlardır. Tarafları Kadîzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi adında bir şahsın âyan olması konusunda ikna etmişlerdir. Hemen bir mahzar hazırlattırarak, toplantıdakilere mühürletmişler ve İstanbul'a yollamışlardır. Ancak daha öncede bahsedildiği üzere bu mahzarın işleme konulamaması sebebiyle karışıklıklar devam etmiştir⁵⁹.

⁵⁴ Aynı şahıs olduğu Uryanîzâde Mustafa Efendi'nin âyan tayin edilmesiyle ilgili bir vesikadan anlaşılmaktadır. Bu belgede Cizyedârzâde Hüsameddin Efendi'nin azlinden sonra yaşanan olaylar kısaca özetlenmiştir. Mizânî Hacı Ali Ağa'nın sürgün emri hakkında –Türkmenzâde Abdürrahim Efendi'yi doğrularak- Hamid Sancağı'na mutasarrıf Hacı Mustafa Paşa'nın Hacı Ali Ağa'yı hanesine çağırarak mübaşire teslim ettiği belirtilmiştir. Sürgün emrinin tarihi 19 Şubat 1812 iken bu belgenin tarihinin 23 Mart 1212 olması ikisi arasında Paşa'nın Hamid Sancağı'na mutasarrıf tayin edildiğini göstermektedir. Bkz. BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 286, Gömlek No: 17171.

⁵⁵ Karataş, *a.g.e.*, s. 328.

⁵⁶ Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 3., s. 251;

⁵⁷ Risâleden Uryanîzâde'nin âyan seçiminden sonra başlayan karışıklıklar sırasında Mizânî taraftarlarının beş kez mahkemeyi bastıkları tespit edilmiştir. Bkz. *Bursa'da Âyanlık*, s. 6a, 7a, 8b, 10a, 15 a.

⁵⁸ *Bursa'da Âyanlık*, 11 b.

⁵⁹ *Bursa'da Âyanlık*, 12b-14b.

Konuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen bir belge de Bursa'da bu dönemde sürgün paşaların şehirdeki âyanlık mücadelelerinde nasıl bir rol oynadıklarına işaret etmektedir.⁶⁰ 20 Mart 1812 tarihli bu belge bahsi geçen El-Hac Mehmed Paşa ile sâbık Kaptan-ı Derya Abdülkadir Paşa⁶¹ ve Abbas Paşa'nın Bâb-ı âli'ye gönderdikleri bir mektuptur. Bu mektupta⁶²; Bursa Âyanı tayin edilen Uryanîzâde Efendi'nin âyanlığını bildiren emirnâme okunmak istendiğinde Bursa'da karşılaşılan muhalefete işaret ederek, Uryanîzâde'nin beldeye Devlet-i Aliyye'nin işlerini göremeyeceği, Devlet-i Aliyye tarafından ihtiyatlı hareket eden ve yetkin başka bir kimsenin tayin edilmesi gerektiğini yazmışlardır.

Sonuç olarak, Bursa'da yaşayan sürgün paşaların kentte herhangi bir makamı tasarruf etmeseler de idarede söz sahibi olanlar üstünde bir otoriteye sahip oldukları, azledilmiş devlet görevlileri olarak merkezin taşrada olup bitenden haberdar olmasını sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Dolayısıyla Ali Ağa taraftarlarının icraatını şikayet edenin sadece Nâib olmadığı da anlaşılmaktadır.

Cizyedârzâde'nin Aklanması ve Bursa Âyanlığı

Mizânî Hacı Ali Ağa cephesinin etraflarında olabildiğince fazla insanı toplayıp, sık sık mahkemeyi basarak ve Sadâret'e arzuhaller sunarak Bursa'da âyan-ı beldeyi sindirmeye ve İstanbul'da da devlet üzerinde bir baskı oluşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Mizânîcilerin Sadâret'e üçüncü başvuruları (1812 yılı bahar ayları) istedikleri yönde sonuçlar için bir başlangıç olmuştur. Bu son girişim için Türkmenzâde; İstanbul'a giden kişilerin gemi ücretlerinin karşılandığını, beledici, peştemâlcı ve bakkal gibi esnaf taifelerinden gelen 80-100 kişi yanında şehirdeki gayrimüslim milletlerden (Rum, Yahudi ve Ermeni milletleri) üçer beşer kimse olmak üzere katılım olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla hareketin ele başlarıyla birlikte yaklaşık 100-125 kişi olduklarını söyleyebiliriz⁶³. Sundukları arzuhallerinde Mizânî'nin âyanlığı haricinde bu kez Cizyedârzâde'nin âyanıyeti sırasında zimmetine para geçirdiğini iddia ederek muhasebe defterinin incelenmesini de talep etmişlerdir⁶⁴.

⁶⁰ BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 284, Gömlek No: 17038.

⁶¹ 19. yüzyılda Bursa'da sürgün olan bir "sâbık Kapdan-ı Derya el-Hac Mehmed Paşa ve Abbas Paşa" tespit edilememiştir. Ancak bu belgede geçen Abdülkadir Paşa hakkında Kepecioğlu, asıl adının "Mehmed Kadri" olduğunu, Bursa'ya iki kez sürgün edildiğini ikinci sürgününün 1811'de gerçekleştiğini ve öldüğü tarih olan 1823 yılına kadar Bursa'da kaldığını belirtmektedir. Bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.1, s. 59.

⁶² BOA, Fon Kodu: Hat; Dosya No: 284, Gömlek No: 17038.

⁶³ *Bursa'da Âyanlık*, 17 a.

⁶⁴ *Bursa'da Âyanlık*, 17 b.

Bu sırada Cizyedârzâde Hüsameddin Efendi de İstanbul'da ikamet etmektedir. Âyanlıktan azlinden sonra Bursa'da çıkan karışıklıklar nedeniyle ailesini de alarak İstanbul'a göç etmiştir⁶⁵. Muhasebesinin tahkik edileceği kendisine bildirilince kendine vekil olarak *Abdullah Efendizâde Süleyman Molla Efendi*'yi vekil tayin etmiştir. Ayrıca Devlet-i Aliyye tarafından da eskiden Baş Muhasebeci olan *Abdünnâfi Efendi* görevlendirilmiştir⁶⁶. Konuyla ilgili tespit edilen 16 Temmuz 1812 tarihli bir belgede Abdünnâfi Efendi'nin görev tanımı ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir⁶⁷. Buna göre; eski Bursa Âyanı Hüsameddin Efendi'nin muhasebesinin görülmesi, zimmetindeki paranın tespiti ve tahsili, ahalinin seçtiği kim ise o kişinin âyan tayin edilerek ahali arasında çıkan kavga ve ihtilale son verilmesi için “nâzır” olarak tayin edilmiştir.

Yukarıda ele alındığı üzere muhasebenin tahkiki ile görevli olan şahıslar Cizyedârzâde'nin evine yerleşerek ilgili defterleri incelemişler ve bazı şahıslarla konuşmuşlardır. Türkmenzâde, Ali Ağa taraftarlarından Serdengeçdi ağalarından Veli Mehmed ve onun emrindeki birkaç kişinin Cizyedârzâde Konağı önünde nöbet tuttuklarını belirtmektedir. Ona göre böylece, âyan-ı beldeden ve esnaf ağalarından bazı kimselerin Abdünnâfi ve Süleyman Molla Efendilere ulaşarak, Ali Ağa taraftarlarının Devlet-i Aliyye'nin hoşuna gitmeyecek icraatlarını anlatmalarını engellemişlerdir⁶⁸. Görevliler, Cizyedârzâde'nin âyaniyeti sırasında Sandık Emini olan Hacı Mehmed ve Kâtib-i Mesârif olan Hacı Ahmed Ağa⁶⁹ ile ahalden kimseleri⁷⁰ yüzleştirmişlerdir. Defterde geçen birçok masraf kalemi ahalden getirilen şahitler tarafından reddedilince, Sandık Emini ve Kâtib-i Mesârif'in sözleri yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak Hüsameddin Efendi 248.793 guruş borçlu kabul edilmiştir. Ayrıca ahalinin Bursa Âyanı olarak görmek istediği kişi de Mizânî Hacı Ali Ağa olarak tespit edilince, Ağa sürgünden affedilerek Bursa Âyanı tayin edilmiştir. Ancak bundan sonra Cizyedârzâde'nin Kethüdâsının, Sandık Emini ve Kâtib-i Mesârif'i'nin hapsedilmeleri, Cizyedârzâde'nin kardeşleriyle ortak olan malı ve mülkünün yağmalanması gibi olaylar nedeniyle Kocaeli Mutasarrıfı Ahmed Aziz Paşa'ya Kocaeli'ne ek olarak Hüdâvendigâr Sancağı da tevcih edilmiştir. Paşa'ya Bursa'da düzeni tekrar

⁶⁵ Yazar, bu taşınma için bir tarih vermemiştir. *Bursa'da Âyanlık*, 13 a.

⁶⁶ *Bursa'da Âyanlık*, 19 a.

⁶⁷ BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 251, Gömlek No: 14211.

⁶⁸ *Bursa'da Âyanlık*, 21 a.

⁶⁹ Bu şahıs Cizyedârzâde'nin Damadı Hoşafıoğlu Hacı Ahmed'dir. Bkz. BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya no: 252, Gömlek No: 14285.

⁷⁰ Risâlenin yazarı birçok kişiyle görüşülse de bu kişilerin hep Ali Ağacıardan olduklarını ve yalan söylemeleri için tutulmuş kişiler olduklarını belirtmiştir. *Bursa'da Âyanlık*, 24 a.

sağlaması emredilmiştir. Paşa, Bursa'ya geldikten sonra kendi de Cizyedârzâde'nin muhasebe defterini incelemiş ve şahitlerle görüşmüştür. Paşa'nın yaptığı tahkikat sonucunda Cizyedârzâde aklanmıştır⁷¹.

Bu noktada Bursa'da yaşanan âyanlık mücadelelerinin sadece Bursa'ya özgü olmadığını da belirtmeliyiz. Aynı tarihte Hüdâvendigâr Sancağı'nın geri kalan bölgesinde ve Kocaeli Sancağı'nda Kalyoncu Ali ve Esad Bey adlı âyanların çıkarttıkları isyan hareketleri sürmekteydi⁷². Ahmed Aziz Paşa, Bursa'ya gelmeden önce bu iki âyanın cezalandırılmasıyla görevlendirilmişti. Paşa, Bursa'ya geldiğinde Kalyoncu Ali ve kuvvetleriyle yaptığı muharebede Kalyoncu Ali öldürülmüş, malı ve mülkü müsadere edilmişti. Bu konuda gösterdiği başarılar Hüdâvendigâr Sancağı'nın kendisine tevcih edilmesinde etkili olmuştu. Ancak Esad Bey hakkındaki takibatı devam ediyordu⁷³. Mizânîcilerin, başkente oldukça yakın mesafedeki ve devletin gelişmeleri sıcağı sıcağına takip ettiği anlaşılan Bursa'da zanaatkâr taifesini, eşkiyayı, Bektaşîleri örgütleyerek mahkemeyi basmaları, reyaya zarar vermeleri, Cizyedârzâdelerin mallarını yağmalamaları vb. hareketleri onların sancak genelindeki otorite boşluğundan faydalandıklarını göstermektedir.

Cizyedârzâde aklandıktan sonra âyanlığa geri dönmüş müdür? Risâle bu soruya cevap vermemektedir⁷⁴.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden tespit edilen bir belgeye göre 29 Mayıs 1813'te Bursa Âyanı Mizânî Hacı Ali Ağa'dır⁷⁵. 22 Aralık 1813 tarihli Ahmet Aziz Paşa'nın takririne göre de Hacı Ali Ağa'nın ihtiyarlığı ve

⁷¹ *Bursa'da Âyanlık*, 30 a.

⁷² Bilecik Voyvodası Kalyoncu Ali, Yenişehir-Bursa, Ermeni Pazarı, Pazarköy, Gölmeye başta olmak üzere Bilecik çevresindeki kazâ ve köylerde kendine taraftar âyanların hakim olmasını sağlayarak etki alanını genişletmiş bir âyandır. Mizânî'ye 700-800 nefer destek yollaması da onun bu politikasıyla açıklanabilir. Esad Bey ise Kalyoncu Ali'ye yakın ve onun etki alanı içinde Pazarköy'de hakim bir âyandır. Devlet ikisinden de seferlerde yararlanmayı düşünerek ve askerleriyle sefere katılmalarını emretmiştir. Ancak onlar emre itaat etmemişler ve Hüdâvendigâr ve Kocaeli sancaklarında reyaya zulmeden merkezî yönetime karşıt hareketlerine devam etmişlerdir. Ağustos 1812'de Kalyoncu Ali ile Aziz Paşa'nın kuvvetleri arasında bir muharebe olmuş ve Kalyoncu Ali ortadan kaldırılmıştır. Aziz Paşa'nın Esad Bey üzerine sevk edilmesi ise 1812 sonbaharında olmuştur. Bkz. Özkaya, *a.g.e.1994*, s. 23; Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 1, s.113; Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 2., s.46; *Bursa'da Âyanlık*, 29 b, 30a.

⁷³ *Bursa'da Âyanlık*, 28 b- 30a.

⁷⁴ Bursa'da yaşanan bu vakadan Yücel Özkaya da bahsetmiştir. Olayı 1802 tarihli olarak kaydetmiş olsa da aynı gelişmelerden bahsettiği anlaşılmaktadır. Özkaya da Hacı Ali Ağa'nın âyan tayin edilmesinden sonraki gelişmeleri ele almamıştır. Bkz. Özkaya, *a.g.e.1994*, s. 206, 292.

⁷⁵ BOA, Fon Kodu: Cevdet Dahiliye, Dosya No: 121, Gömlek No: 6047.

kendi arzusu nedeniyle Bursa Âyanı değiştirilerek Ahmed Efendi⁷⁶ âyan tayin edilmiştir⁷⁷. Bu durumda Ali Ağa yaklaşık bir yıl âyanlık yapmıştır. Kepecioğlu da kendisinin 1814 yılında Isparta’da vefat ettiğini bildirmektedir⁷⁸.

Bu dönem ayrıca devletin taşrada âyanın gücünü kırma siyasetinin başladığı yıllardır. Kendi de âyanın desteğiyle tahta çıkan II. Mahmud’un (1808-1839) başlıca politikalarından biri yenileşme hareketlerinin karşısında muhalif bir güç ve devlet için büyük bir tehdit olarak gördüğü âyanı her bakımdan kendisine bağlamak ve âyanın üstünlüğüne son vermek olmuştur. Onun bu politikası doğrultusunda asi âyanlar üzerine ordu gönderilmiştir. İtaatkâr ve güçlü âyanlara karşı ise kuvvet kullanılmamıştır. 1810 yılından sonra bazı yerlerde âyanlığın (âyan reisi atanmasının) kaldırılması yoluna gidilmiştir⁷⁹. Yerlerine Bâb-ı âlî’nin tayin ettiği temsilciler atanmıştır. Bursa’da da 1826 yılında âyanlık kaldırılmıştır⁸⁰. Ancak âyanlık mevkii kaldırılrsa da âyan ve eşraf Osmanlı toplumunda varlıklarını ve nüfuzlarını sürdürmüşlerdir.

Sonuç

Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa’da Âyanlık Mücadeleleri* adlı risâlesinde 19. yüzyıl başlarında Bursa’da âyan reisliği için yapılan mücadeleyi anlatmaktadır. Risâlede anlatılanlar sadece Bursa’ya özgü olmayıp özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu’nun birçok yerinde yaşanan sorunlardır.

Türkmenzâde’nin verdiği bilgilerle 18. yüzyıl Bursası hakkındaki tespitlerimiz karşılaştırıldığında, 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa’da Anadolu’nun diğer yerlerinde görülen âyan aileleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde tek aile Cizyedârzâdeler iken 19. yüzyıl başlarında Bursa’da âyanlığın güçlendiği görülmektedir. Cizyedârzâdeler ise Mehmed Hüsâmeddin Efendi’den sonra Bursa’daki âyanlık yarışından çekilmişlerdir. Bu muhtemelen ailenin uğradığı maddî zarar ve nüfuz kaybının bir sonucudur.

Risâlede ve tespit edilen arşiv kayıtlarında Mizânî Hacı Ali Ağa hariç Bursa Âyanı olarak geçen ya da aday olarak öne çıkan isimler şöyledir:

⁷⁶ Bu şahıs Yahni Kapanzâde Hasip Ahmed Efendi olmalıdır. 1816-1817 yıllarında Bursa âyanı olarak faaliyetleri için bkz. Kepecioğlu, *a.g.e.*, c.2, s. 164-165; c. 3, s. 111.

⁷⁷ BOA, Fon Kod: Hat, Dosya No:1320, Gömlek No:51489.

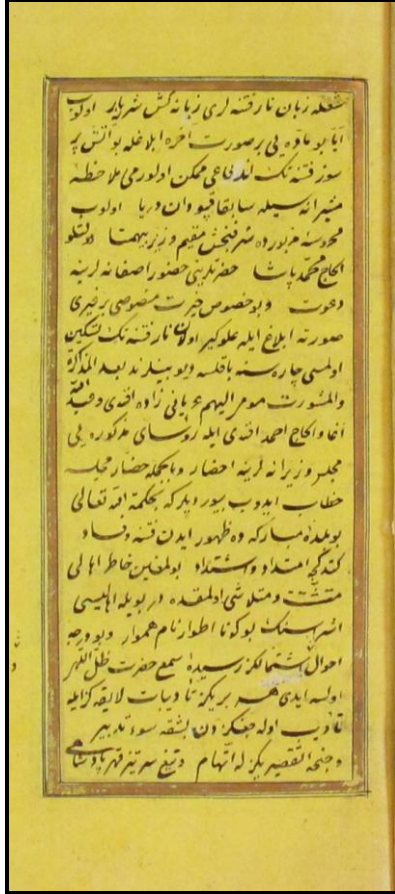
⁷⁸ Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. 1, s.114.

⁷⁹ Mert, *a.g.m.*, s. 197.

⁸⁰ Çetin, *a.g.m.* 2010, s. 24.

Cizedârzâde Mehmed Hüsameddin Efendi, Cizedârzâde Ahmed Bahaeddin Efendi, Uryanîzâde Mustafa Efendi, Kadîzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi ve son olarak Hasip Ahmed Efendi. Bu kişilerin ortak noktası hepsinin ulemâ kökenli âyanlar olmalarıdır. Bu durum Bursa’da incelediğimiz tarihte Bursa âyanı içinde ulemâ kökenlilerin nüfuz olarak ağırlığına işaret edebilir. Ele aldığımız eserde ve bir arşiv kaydında da bu vurgulanmıştır. Ancak tabii ki bu savın doğrulanması ve Bursa âyanları hakkında istatistikî bir çalışmayla mümkündür.

Ek: Bursa’da Âyanlık Mücadeleleri’nden bir sayfa

Bu sayfada Bursa’da sürgün olarak ikamet eden El-Hac Mustafa Paşa ve el-Hac Mehmed Paşa’nın yaşanan âyanlık mücadelesinin taraflarını huzurlarına çağırarak onları uyardıkları anlatılmaktadır. Bkz. Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa’da Âyanlık Mücadeleleri*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 5041, v. 11 b.

BİBLİYOGRAFYA

- BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 286, Gömlek No: 17171.
- BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 284, Gömlek No: 17038.
- BOA, Fon Kodu: Hat, Dosya No: 251, Gömlek No: 14211.
- BOA, Fon Kodu Hat, Dosya No:1320, Gömlek No:51489.
- BOA, Fon Kodu: Cevdet Dahiliye, Dosya No: 121, Gömlek No: 6047.
- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8-12, sa: 14-23, Ankara 1970-74, ss. 51-61.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, c. 2, Barış Kitap Basım Yay., Ankara 1999, s. 68.
- Alkan Günay, Nilüfer, 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2010.
- Baltacı, Cahit, “Arpalık”, c.3, *TDVİA*, İstanbul 1991 ss. 392-393.
- BOA, Fon Kodu: HAT, Dosya No: 286, Gömlek No: 17171.
- Çakar, Gülşen, Bursa Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. ve 19. yüzyıl Mezar Taşları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Çetin, Atilla, “Bursa'da Âyanlığın Kaldırılması”, *Bursa Araştırmaları*, sa: 29, Bursa 2010, ss. 24-27.
- Daşcıoğlu, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23.b., Aydın Kitabevi, Ankara 2006.
- Dilekçi, Fatih, Cizyedarzâde Ahmed Bahâüddin ve “Fetihnâme”si, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2003.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» Üzerine Bilgiler, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul 1982, ss. 105-118.
- İnalçık, Halil, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, 1977, ss. 27-52.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2*, Uludağ Yay., Bursa 1993.
- Karataş, A. İhsan, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18. -19. Asırlar)*, Emin Yay., Bursa 2009.
- Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, c. 2, haz. Hüseyin Algül vd., Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2009.

- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları, Yadiğâr-ı Şemsî I-II*, Haz. Mustafa Kara- Kadir Atlansoy, Uludağ Yay., Bursa 1997.
- Merutlu, Bedri- Hasan B. Öcalan, *Tarihi Bursa Mezar Taşları –I Bursa Hazireleri*, Bursa Büyükşehir Belediyesi yay., Bursa 2011.
- Mert, Özcan, “Âyan”, TDVİA, c. 4, İstanbul 1991, s. 195-196.
- Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1985.
- Mutafçieva, V.P., “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, *Tarih Dergisi*, sa: 31, İstanbul 1977, ss. 163-182.
- Şahin, Canay, *The Rise and Fall Of An Âyan Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda* Ankara, TTK Basımevi, Ankara 2006.
- Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa’da Âyanlık Mücadeleleri*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 5041.
- Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 2. b., İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması*, Çev., M. F. Özçınar, Birleşik Yay., Ankara 2008.